

РОМАНТИЗМ ЯК ВІДКРИТТЯ ЛЮДИНИ

У статті досліджено антропоцентричну домінанту романтизму як культурно-мистецького напрямку. Власне, поява самого цього напрямку була викликана гуманітарною кризою раціоцентричної класицистичної свідомості. Романтики запропонували суб'єктивно-ідеалістичну концепцію світосприймання, а також новий тип гуманізму – діалектичний, будований на діалозі людино- й богоцентризму. Значну увагу у статті приділено характеристиці ключових рис романтизму – тяжінню до якнайширшого універсалізму та екзистенційності. Окремо розглянуто специфіку західноєвропейського романтизму (соціоцентричного) і східноєвропейського (націоцентричного).

На межі XVIII-XIX століть в Європі очевидною стала чергова гостра гуманітарна криза, спричинена раціоцентричною модерною свідомістю.

Це була криза ренесансового гуманізму, який спокушав людину поклонятися собі, своїм фізіологічним потребам, а не Богові. Прагматична людина щодалі розкріпачувалася, відмовлялася від різноманітних "умовностей", себто від культури (яка і є набором загальноприйнятих, сакралізованих умовностей).

Це була криза традиційного імперсько-станового устрою. Поневолені верстви й народи піднімалися на боротьбу за створення національних держав з республіканським устроєм. Відтепер не аристократія, а широкі народні маси, нації стають рушієм історичних процесів. Розпочинається епоха національностей, національного духу.

Нарешті, це була криза об'єктивізму, інтегрального детермінізму. Останній корифей класичної (теоретичної) філософії Гегель дійшов сумного, але цілком закономірного висновку: усе, що розумне, те є, отже, нічого більш не має бути. Значить, людина – лише один з етапів становлення абсолютного духу, немає місця для її самовияву, свободи, творчості.

Але живу, активну людину обходило не так теоретичне питання "що є?", як практичне – "що має бути?", "чого мені прагнути?", "заради чого жити?". Для Гегеля такі питання позбавлені будь-якого сенсу, навіть смішні. Бо ж недійсна, не наявна істина – уже не істина, а порожня фантазія. Однак сам історичний досвід спростовує гегелівський скепсис. Адже історія – це, властиво, реалізація людською діяльністю того, що спочатку з'являється лише як суб'єктивний, неуречевлений ідеал. "Те, що тепер є, раніше тільки повинно було бути, дійсне було тільки бажаним; однак воля перейшла в дію, а дія залишила речові результати. Таким чином, між тим, що є, і тим, що має бути, між дійсним і бажаним, між світом пізнання і світом хотіння немає безумовної окремішності, одне постійно переходить у друге, немає між ними межі, й абстрактна філософія, стверджуючи таку межу, стверджує цим самим лише свою власну обмеженість" [1: 94]. Той же історичний досвід засвідчує: бажане буває для людини важливішим, аніж реальне. Бо, не маючи перед собою ідеалу, без прагнення до чогось світлішого, вищого, ми деградуємо. На противагу логіці Гегеля, Гете заявляв: "Людині треба казати, якою вона має бути. Якщо їй казати, якою вона є, вона буде гіршою" [2: 28].

Реакцією на цю кризу й пошуком порятунку від неї став **романтизм**. Він забезпечив фундаментальну зміну вектора духовного, суспільно-політичного розвитку, еволюцію філософії, науки, етичної, естетичної думки й художньої практики.

Чітко спрацював помічений Шиллером і докладно описаний Юнгом дихотомійний психологічний механізм становлення людського духу. За монадним принципом – домінування екстравертного психотипу спричинило домінування інтровертного.

Виявив себе також описаний Е. Нойманом механізм *компенсації культурного канону*: життєва сила колективного позасвідомого намагалася збалансувати свідомісно-раціоналістичну крайність модерної мегаепохи [3: 162-165].

Якщо в добу просвітництва європейці відкривали для себе античний світ, то в добу романтизму – свій власний, середньовічний, велику й рятівну християнську культуру. Що важливо: романтики не протиставляли античність і християнство, а намагалися простежити й озвучити взаємодоповнювальний діалог цих титанічних духовних досвідів, картин світу (згадати хоч би поему в прозі Шатобріана "Мученики").

Звичайно, "варто брати до уваги, що романтизм не був монолітною художньою системою, існує в ньому чимало течій і шкіл... із власними істотними особливостями, своєрідними інтенціями і структурами" [4: 32]. І все ж основа світосприймання романтиків однорідна, спільна. Визначають її, насамперед, *суб'єктивізм, антропоцентризм, екзистенційність*. Уже Гегель зауважив цю ключову домінанту: "Світ душі святкує перемогу над зовнішнім світом... Істинним змістом романтизму є абсолютне внутрішнє життя, а відповідною формою – духовна суб'єктивність як осягнення своєї самостійності й свободи" [5: 89].

Сучасні дослідники (філософи, культурологи, літературознавці) практично одностайні у тому, що "людина – найбільша цінність для романтиків і наріжний камінь романтичної естетики" [6: 6; 7: 148-151; 8: 25-35].

Романтики висунули засадничо новий погляд на особистість та її проблеми. "Вони відмовилися від уявлення про незмінні якості і постійну залежність людини від Бога та суспільних обставин, побачили в ній безмежність проявів внутрішнього світу, небачені можливості для саморозвитку й одухотворення дійсності. Людина для романтиків – найбільша таємниця, поєднання різнорідних начал, у протиборстві яких відбувається розвиток особистості. Романтики першими поглянули на людину не зовні – з навколишнього середовища, а зсередини – крізь призму її прихованих бажань, мрій, прагнень та ідеалів" [6: 5].

Тому романтизм запропонував *новий, поступальний тип гуманізму* – на відміну від гуманізму традиційного, раціоналістичного, саморуйнівного. Необхідною передумовою нового гуманізму є діалектичний взаємозв'язок, діалог людино- й богоцентризму. Проблему цього взаємозв'язку докладно розглядає М. Бердяєв. Нібито цілком гуманістична максима: "Людина – мірило всіх речей", – підкреслює мислитель, – стала, як це не дивно на перший погляд, джерелом релятивізму, скептицизму і позитивізму. Бо замкнута в собі, від'єднана від космосу, від абсолютного буття, людина менше за все може бути мірилом речей. Тоді вона деабсолютизується, зводиться до відносного стану, до краплі в морі світової необхідності.

Саме екзистенційна революція зумовила одну з визначальних характеристик романтизму – *тяжіння до якнайширшого універсалізму*: взаємопереплетення, взаємодоповнення філософії – богошукання – мистецтва – політики, різних видів мистецтва, різних жанрів, античної й християнської традицій, інтимного – громадянського – релігійного, актуального й вічного, конкретно-чуттєвого й узагальненого тощо. Так декларувалася пізнана романтиками голографічна цілісність світу, буття.

Вочевидь, якраз *екзистенційний універсалізм*, потужно явлений романтиками, забезпечив, насамперед, отой якісний стрибок європейської цивілізації у XIX столітті, на якому акцентує К. Ясперс. Тоді "на Заході відбувся той єдиний, значущий, істотний для всього світу прорив, наслідки якого привели до ситуації наших днів й остаточне значення якого усе ще не виявилось повністю". Цей прорив "і складає сутність Європи як формальної первини світу" [9: 96].

Екзистенційний богоцентризм, діалогізм, універсалізм романтиків зумовили їхню *відкритість позасвідомому містичному, їхню ідеалістичну настанову*. Як зауважує В. Жирмунський, саме романтики відродили середньовічне містичне почуття, "себто позитивне почуття присутності нескінченного, божественного у всьому скінченному й земному – в природі і в душі людини". При цьому дослідник констатує важливу відмінність: "...у романтизмі містичне почуття не спрямоване в інші світи, не заперечує життя, як це було в середньовіччі: усе життя, у всій своїй розмаїтості, у всій своїй повноті приймається й благословляється романтиками як таке, що несе в собі божистий сенс" [10: 17].

Отже, екзистенційна домінанта не давала романтикам відірватися від землі, від конкретики життя, а з другого боку, богоцентризм спонукав підносити, освячувати цю земну конкретику. "У світогляді романтиків, – аргументовано доводить Д. Наливайко, – за винятком хіба що "байронічної школи", відсутнє субстанційне протиставлення духу і природи, навпаки, у світобудові вони вловлювали глибинну іманентну гармонію і оприявнювали її у своїй творчості" [4: 33].

Одна з ключових проблем романтичної етики: чи можна задля блага чинити насильство? Найчастіше, після болісних сумнівів і хитань, на це непросте запитання давали негативну відповідь. Насильство, ненависть дуже швидко й непомітно добрі наміри перетворюють на лихі висліди (пригадати хоч би романи Г. Мелвілла "Мобі Дік" і Е. Гофманна "Еліксир диявола").

Єдина сила, яка, на переконання романтиків, здатна подолати зло, є *любов*, самозречена – християнська любов. Гофманн у згаданому романі устами однієї з героїнь (Аврелії) твердить: "...Всеосяжна мета з'єднала нас любов'ю, що панує над зірками і не має нічого спільного із земним щастям. Лукавому ворогу людському вдалося приховати від нас глибоке значення нашої любові і спокусити нас найжорстокішими своїми знадами так, що ми тільки шляхом земного досягнули собі небесне" [11: 276].

Головною цінністю романтиків поруч із любов'ю стає *свобода*. Це – основна передумова нормального, природного існування особистості і суспільства (тоді як ідеалом класицизму було підкорення людини обов'язкові, її підпорядкованість суспільству). Прагнення свободи, заклик до духовного, суспільного звільнення людини і людства визначають патос багатьох і багатьох романтичних творів, ідей.

Однак засадничий лібертизм зумовив ще одну таку ж засадничу рису романтизму – *трагізм*. Романтики особливо болісно переживали драматичні суперечності свободи й любові, буденності, детермінованості матеріального світу.

Поглиблює драматичну ситуацію компенсаторна функція романтизму. Як доводить Е. Нойман, "велике мистецтво такого роду майже завжди містить у собі трагедію. Компенсація культурного канону означає протистояння йому себто протистояння свідомості й цінностям епохи. Митець, місія якого полягає в компенсації культурного канону і свідомості є, зазвичай, ізольованим індивідом, героєм, котрий має зруйнувати старе для того, щоб дати можливість зійти сонцю нового" [3: 162-163].

Переживати тотальний трагізм романтикові допомагав специфічний стан душі, який згодом назвали *романтичною іронією*. Якщо метою просвітницької іронії було виявити й висміяти наївну простодушність, розумову обмеженість, тупість об'єкта [12: 56-57], то іронія романтична – це погляд на трагікомічний карнавал повсякдення, в якому постійно зневажається любов і свобода, із сумовитою, співчутливою усмішкою; це розуміння факту, що, за Шпенглером, збагнути суперечливу тотальність

цього парадоксального світу можна тільки за допомогою амбівалентної філософії; це одночасне усвідомлення неможливості й потреби повністю досягнути реальність [13: 32, 258, 437; 14: 222].

Шляхом же подолання світового трагізму для романтиків була *творчість*, насамперед, мистецька. Ще Шиллер пов'язував поняття свободи і краси ("краса є свобода у вираженні"), а Шеллінг твердив: "Мистецтво – це найвища форма поєднання природи і свободи" [19: 117]. Філософським обґрунтуванням потреби і рятівної сили творчості для романтиків слугувала настанова, за якою немає нічого завершеного й самодостатнього, усе в світі взаємопов'язане, взаємодіє у всезагальному русі. Світ недосконалий, бо недосотворений. Тому найважливіша місія митця – деміургійна. Вона прикметно визначає В. Соловйов: це – "спілкування з вищим світом шляхом внутрішньої творчої діяльності" [1: 174].

Важливу у цьому контексті *відмінність* західно- і східноєвропейського романтизму підкреслює Д. Наливайко [16: 17-18]. Зі зрозумілих суспільно-історичних причин західноєвропейські романтики зосередилися на соціальній проблематиці – на критиці буржуазної моделі життєустрою, яка утверджувалася після грандіозних потрясінь і надій кінця XVIII століття. Це обивательське, цинічно-корисливе "царство крамаря" романтики сприймали як "обман" історії, тому розчаровано впадали у "світову скорботу" або намагалися "виправити" історію. Цим можна пояснити наближення П.-Б. Шеллі, Г. Гейне, В. Гюго, Жорж Санд та інших до ідей утопічного соціалізму. Тим паче конфлікт східноєвропейських романтиків з історією розгортався в іншій площині – національно-культурній і національно-політичній.

Саме романтики відкрили *етно-національні цінності*, докладно розробили *націоналістичну ідеологію*, "за їхніми почуваннями, кожен народ має свою окрему колективну душу, яка стане вільною тільки тоді, коли державні кордони відокремлять його від інших народів" [17: 565]. Інакше й бути не могло: зосередження на неповторній душі особистості неминуче привело до відкриття такої ж колективної, національної душі.

Особливу роль у формуванні романтичної, зокрема націоналістичної естетики відіграв *Й. Г. Гердер*. Уже наприкінці XVIII століття він висунув програму оновлення європейської культури через її звернення до національних, народних джерел. Якщо в класицистичну добу (упродовж XV-XVIII століть) домінувала наднаціональна естетико-художня парадигма, виведена з античної традиції, то романтизм прийняв народно-національні художні джерела за основу творчості.

Найбільш виразно ця настанова зреалізувалася в одній із найпотужніших течій напряму – *фольклорному романтизмі*. Прикметно, що сформувалася вона в Німеччині на початку XIX століття – у час, коли ця нація опинилася під владою Франції. Поневолення загостило національні почуття німців, викликало патріотичний рух опору. Тоді ж активізувалася народно-фольклорна традиція у літературі, насамперед, у творчості митців *гейдельберзької школи* (А. фон Арнім, К. Брентано, Я. і В. Грімм, Й. фон Айхендорф). Якщо їхні попередники – еньські романтики – під національним розуміли, насамперед новоєвропейське, середньовічне, християнське на протизагадочного, греко-латинському, то в гайдельбержців уперше з'являється поняття національного як властивого лише німецькому етносу. Вони розпочали активне збирання і публікацію фольклорних багатств і створили новий тип поезії – на народнопісенній основі. Брати Грімм привернули увагу аж до мітологічного пласту народної творчості. Мітологію вони трактували як синкретичну основу національної духовності і як найглибше підґрунтя поезії [6: 32-33; 16: 5-6; 18: 31-32].

Послідовні екзистенційність і мітологізм зумовили засадничий синкретизм, універсалізм романтичної творчості. Цю закономірність передбачив ще Шеллінг на початковому етапі становлення нового стилю доби. Він писав: "Якщо філософія колись народилася з поезії на вірець того, як це відбулося й з усіма іншими науками, що саме так наближалися до своєї досконалості, то можна сподіватися, що й нині всі науки разом з філософією після свого завершення окремими струмками увіллються назад у той всеохопний океан поезії, з якого вони вийшли" [27: 92].

Особливо парадоксальним в очах сучасних дослідників постає злиття модерної екзистенційної свідомості, авторської літератури і міту. Скажімо, Валентина Заманська підкреслює: "Мітологічна й екзистенційна метасвідомість є історично двома найбільш віддаленими (і, посутньо, протилежними) типами" [20: 27]. Те ж констатує М. Епштейн: "Один із найглибших парадоксів культури XX століття – поєднання того, що в суті своїй уважалося невіддільним, формування нового типу художнього образу, в якому зливаються риси літератури й міту" [21: 251]. Як бачимо, таке поєднання відбулося ще у XIX-му столітті.

Таким чином, романтизм завше має залишатися в нашому полі зору, адже саме там корениться й потужно обґрунтовується така актуальна для сучасної культури, цивілізації загалом персоналістична настанова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Соловьев В. Сочинения : в 2 т. / Владимир Соловьев ; [общ. ред. и сост. А. Гулыги, А. Лосева]. – [2-е изд.]. – Москва : Мысль, 1990. – Т. 2. – 822 с.
2. Квіт С. Основи герменевтики : [навч. посіб.] / Сергій Квіт. – К. : Вид-й дім "Києво-Могилянська академія", 2003. – 192 с.
3. Юнг К. Г. Психология и искусство : [пер. с англ.] / Карл-Густав Юнг, Эрих Нойман. – Москва : REFL-book ; К. : Ваклер, 1996. – 304 с. – (Актуальная психология).

4. Наливайко Д. Стиль поезії Шевченка / Дмитро Наливайко // Слово і час. – 2007. – Ч. 1. – С. 27–36.
5. Гегель Г. В. Ф. Эстетика : в 4 т. / Георг Вильгельм Фридрих Гегель ; [под ред. М. Лифшица]. – Москва : Искусство, 1969. – Т. 2. Лекции по эстетике. – 326 с.
6. Ніколенко О. Романтизм у поезії : Г. Гейне, Дж. Г. Байрон, А. Міцкевич, Г. Лонгфелло : [посіб. для вчителя] / О. Ніколенко. – Х. : Ранок : Веста, 2003. – 176 с.
7. Історія філософії : проблема людини та її меж : [навч. посіб.] / [Хамітов Назіп, Гармаш Лариса, Крилова Світлана ; за ред. Н. Хамітова]. – К. : Наук. думка, 2000. – 272 с.
8. Бовсунівська Т. Феномен українського романтизму / Тетяна Бовсунівська. – К. : КСУ, 1998. – 108 с.
9. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс ; [пер. с нем. М. Левиной]. – Москва : Политиздат, 1991. – 527 с. – (Мыслители XX в.).
10. Жирмунский В. Религиозное отречение в истории романтизма : материалы для характеристики Клеменса Брентано и гейдельбергских романтиков / Виктор Жирмунский. – Москва : Изд. С. Сахарова, 1919. – 83 с.
11. Гофман Э.-Т.-А. Эликсир сатаны / Эрнст Теодор Амадей Гофман ; [пер. с нем. В. Ранцова]. – К. : Мистецтво, 1991. – 288 с.
12. Шалагінов Б. Романтичний словник : до історії понять і термінів раннього німецького романтизму / Борис Шалагінов // Слово і час. – 2009. – Ч. 8. – С. 46–58.
13. Мухина Г. Романтична іронія у творчості Тараса Шевченка / Галина Мухина // Слово і час. – 1990. – Ч. 8. – С. 31–36.
14. Słownik terminów literackich / [pod red. Janusza Sławińskiego]. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 2005 – 706 s.
15. Шеллинг Ф. В. Й. Философия искусства / Фридрих Вильгельм Йозеф фон Шеллинг ; [пер. П. С. Попова ; вступ. ст. : П. С. Попова, М. Ф. Овсянникова]. – Москва : Мысль, 1966. – 496 с.
16. Наливайко Д. Шевченко, романтизм, націоналізм / Дмитро Наливайко // Слово і час. – 2006. – Ч. 3. – С. 3–21.
17. Рассел Б. История западной философии / Бертран Рассел ; [пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука]. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
18. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму : [монографія] / Ярослав Поліщук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 392 с.
19. Гулыга А. Шеллинг / Арсений Гулыга. – Москва : Мол. гвардия, 1982. – 317 с.
20. Заманская В. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX века. Диалоги на границах столетий : [учеб. пособие] / Валентина Заманская. – Москва : Флинта : Наука, 2002. – 304 с.
21. Эпштейн М. Парадоксы новизны. О литературном развитии XI–XX веков / Михаил Эпштейн. – Москва : Сов. писатель, 1988. – 416 с.
22. Маланюк Є. Книга спостережень : статті про літературу / Євген Маланюк ; [упорядкув. і передм. Г. Сивоколя]. – К. : Дніпро, 1997. – 430 с.
23. Гарин І. Воскрешение духа / И. Гарин. – Москва : Терра, 1992. – 640 с.
24. Бердяев Н. Смысл творчества. Опыт оправдания человека / Николай Бердяев. – Москва : АСТ ; Х. : Фолио, 2004. – 678, [10] с. – (Philosophy).
25. Эфроимсон В. Гениальность. "Божий дар" или естественный феномен? / Владимир Эфроимсон // Нар. образование. – 1991. – № 2. – С. 137–143.
26. Наєнко М. Романтичний епос. Ефект романтизму і українська література / Михайло Наєнко. – [вид. 2-ге, зі змінами та допов.]. – К. : Просвіта, 2000. – 378 с.
27. Библихин В. Кьеркегор и Гоголь / Владимир Библихин // Мир Кьеркегора. Русские и датские интерпретации творчества Серёна Кьеркегора / [под ред. А. Фришмана]. – Москва : Ad Margineum, 1994. – 122 с. – С. 82–90.
28. Юнг К. Г. Трансцендентальная функция / Карл Густав Юнг // Избранное : [пер. с нем.]. – Минск : ООО "Поппури", 1998. – 448 с.
29. Зборовська Н. Психологічний аналіз і літературознавство : [посібник для студентів вищ. навч. закл.] / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Soloviov V. Sochneniia [Works] : v 2 t. / Vladimir Soloviov ; [obshch. red. i sost. A. Gulygi, A. Loseva]. – [2-e izd.]. – Moskva : Mysl', 1990. – 822 s.
2. S. Kvit. Osnovy hermenevtiki [Bases of Hermeneutics] : [navch. posib.] / Sergii Kvit. – K. : Vyd-i dim "Kyevo-Mogylians'ka akademiia", 2003. – 192 s.
3. Yung K. G. Psikhhoanaliz i iskusstvo [Psychoanalysis and Art] : [per. s angl.] / Karl Gustav Yung, Erich Noiman. – Moskva : REFL-buk ; K. : Vakler, 1996. – 304 s. – (Actual'naia psikhologiya).
4. Nalyvaiko D. Styl' poezii Shevchenka [The Style of Shevchenko's Poetry] / Dmytro Nalyvaiko // Slovo i chas [The Word and Time]. – 2007. – P. 1. – P. 27–36.
5. Hegel G. V. Estetika [Aesthetics] : [v 4 t.] / Georg Wilhelm Friedrich Hegel ; [pod red. M. Lifshitsa]. – Moskva : Iskustvo, 1969. – 326 s.
6. Nikolenko O. Romantyzm u poezii : H. Heine, G. H. Bayron, A. Mitskevych, H. Longfello [Romanticism in the Poetry H. Heine, G. H. Bayron, A. Mitskevych, H. Longfello] : [posib. dlia vchytelia] / O. Nikolenko. – KH. : Ranok : Vesta. – 2003. – 176 s.
7. Khamitov N. Istoriia filosofii : problema liudyny ta ii mezh [The History of Philosophy : the Problem of a Person and his / her Borders] : [navch. posibnyk] / [Hamitov Nazip, Larysa Garmash, Krylova Svitlana]. – K. : Naukova dumka, 2000. – 272 s.
8. Bovsunivs'ka T. Fenomen ukrains'kogo romantyzmu [Phenomenon of the Ukrainian Romanticism] / Tetiana Bovsunivs'ka. – K. : KSU, 1998. – 108 p.
9. Yaspers K. Smysl i naznachenie istorii [The Sense and Aim of History] / Karl Yaspers ; [per. s nem. M. Levina]. – Moskva : Politizdat, 1991. – 527 s. – (Mysliteli XX v.).

10. Zhyrmunskii V. Religioznoe otrechenie v istorii romantizma [Religious Renunciation in the History of the Romanticism] : [materialy dlia kharakteristiki Klemensa Brentano i geidel'bergs'kikh romantikov] / Viktor Zhyrmunskii. – Moskva : Izd. S. Sakharova, 1919. – 83 s.
11. Hoffmann E.-T.-A. Eleksir satany [Devil's Elixir] / Ernst Theodor Amadeus Hoffmann ; [per. s nem. V. Rantsova]. – K. : Art, 1991. – 288 s.
12. Shalaginov B. Romantychnyi slovnyk : do istorii poniat' i terminiv rannioho nimets'kogo romantyzmu [The Romantic Dictionary : to the History of Definitions and Terms of Early German Romanticism] / Borys Shalaginov // Slovo i chas [The Word and Time]. – 2009. – CH. 8. – S. 46–58.
13. Mukhina G. Romantychna ironiia u tvorchosti Tarasa Shevchenka [The Romantic Irony in the Works by Taras Shevchenko] / Galyna Mukhina // [Slovo i chas] The Word and Time. – 1990. – P. 8. – P. 31–36.
14. Słownik terminów literackich / [pod red. Janusza Sławińskiego]. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 2005 – 706 s.
15. Schelling F. W. I. Filosofii iskusstva [Philosophy of Art] / Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling ; [per. P. S. Popov ; vstup. st. M. F. Ovsianikova]. – Moskva : Mysl', 1966. – 496 s.
16. Nalyvaiko D. Shevchenko, romantyzm, natsionalizm [Shevchenko, Romanticism, Nationalism] / Dmytro Nalyvaiko // The Word and Time [Slovo i chas]. – 2006. – S. 3. – S. 3–21.
17. Rassel B. Istoriia zakhidnoi filosofii [The History of the Western Philosophy] / Bertran Rassel ; [per. z angl. : Yu. Lisniaka, P. Tarashchuka]. – K. : Osnovy, 1995. – 759 s.
18. Polishchuk Yu. Mifologichnyi goryzont ukrains'kogo modernizmu [The Mythological Horizon of the Ukrainian Modernism] : [monografiia] / Yaroslav Polishchuk. – Ivano-Frankivs'k : Lileia NV, 2002. – 392 s.
19. Gulyga A. Schelling [Schelling] / Arsenii Gulyga. – Moskva : Moloda gvardiia, 1982. – 317 s.
20. Zamanskaia V. Ekzistentsialnaia traditsiia v russkoi literature XX veka [The Existential Tradition in the Russian Literature of the XX Century. Dialogues on the Borders of Centuries] : [ucheb. posobie] / Valentina Zamanskaia. – Moskva : Flinta : Nauka, 2002. – 304 s.
21. Epshtein M. Paradoxy novizny. O literaturnom razvitiu XIX–XX vekov [Paradoxes of Novelty. About the Literary Development of the XIX–XX Centuries] / Mikhail Epshtein. – Moskva : Sov. pisatel', 1988. – 416 s.
22. Malaniuk Ye. Knygy sposterezhen' : statyi pro literaturu [The Book of Observes : the Articles about Literature] / Yevgen Malaniuk ; [uporiadkuv. i peredm. G. Syvokonia]. – K. : Dnipro, 1997. – 430 s.
23. Garin I. Voskreshenie dukha [Resurrection of Spirit] / I. Garin. – Moskva : Terra, 1992. – 640 s.
24. Berdiayev N. Smysl tvorchestva. Opyt opravdaniia cheloveka [The Sense of Creativity. The Human's Acquittal Experience] / Nikolai Berdiayev. – Moskva : AST ; KH. : Folio, 2004. – 678, [10] s. – (Philosophy).
25. V. Efroimson. Genial'nost'. "Bozhyi dar" ili estestvennyi fenomen? [Genius. "God's Gift" or Natural Phenomenon?] / Vladimir Efroimson // Nar. obrazovanie [Folk Education]. – 1991. – № 2. – S. 137–143.
26. Nayenko M. Romantychnyi epos. Efekt romantyzmu i ukrains'ka literatura [Romantic Epos. The Effect of Romanticism and Ukrainian Literature] / Mykhailo Nayenko. – [vyd. 2-ge, zi zminamy ta dopov.]. – K. : Prosvita, 2000. – 378 s.
27. Bibikhin V. Kierkegaard i Gogol' [Kierkegaard i Gogol'] / Vladimir Bibikhin // Mir K'erkegora. Russkie i datskie interpretatsii tvorchestva Seriona K'erkegora [The Kierkegaard's World. Russian and Dutch Interpretations of Søren Kierkegaard's Creative Work] / [pod red. A. Frishmana]. – Moskva : Ad Margineum, 1994. – 122 p. – S. 82–90.
28. Yung K. G. Transsendentalnaia funktsiia [The Transcendental Function] / Karl Gustav Yung // Izbrannoe [Selected] : [per. s nem.] / Karl Gustav Yung. – Minsk : OOO "Poppurri", 1998. – 448 s.
29. Zborovska N. Psykhoanaliz i literaturoznavstvo [Psychoanalysis and Literary Studies] : [posibnyk dlia studentov vyshch. navch. zakl.] / Nila Zbobrovs'ka. – K. : Akademvydav, 2003. – 392 s.

Матеріал надійшов до редакції 29.05. 2013 р.

Пахаренко В. И. Романтизм как открытие человека.

В статье исследована антропоцентрическая доминанта романтизма как направления в культуре и искусстве. Собственно, появление этого направления было обусловлено гуманитарным кризисом рационалистического классицистического сознания. Романтики предложили субъективно-идеалистическую концепцию мировосприятия, а также новый тип гуманизма – диалектический, построенный на диалоге человека- и богоцентризма. Значительное внимание в статье уделяется характеристике ключевых черт романтизма – тяготению к широкому универсализму и экзистенциальности. Отдельно рассматривается специфика западноевропейского романтизма (социоцентрического) и восточноевропейского (нациоцентрического).

Pakharenko V. I. Romanticism as a Man's Discovery.

The anthropocentric dominant of Romanticism as a cultural-artistic style is investigated in the article. This style has appeared due to the humanistic crisis of the ratio-centric classical consciousness. Romanticists have offered the subjective-idealistic conception of the world-outlook, and a new type of humanism – dialectical. It is based on the dialogue between the -man and God centric. The main attention in the article is given to the characteristics of the basic features of Romanticism – the universalism and existence. The specificity of the Western European Romanticism (socio-centric) and East European (nation-centric) is considered.